

Cesta na Krym po souši je z jakéhokoli směru dlouhá. Jihoruská step, táhnoucí se od Dobrudži přes deltu Dunaje podél Černého moře dál, je překvapivě stejná na obrovských vzdálenostech (někdejší Besarábie se jmenovala podle valašské rodiny Basarabů, která ji ovládala). Na jaře krásně rozkvetlá a po většinu roku vyprahlá a spasená, zachovala se jen v malých fragmentech: na většině plochy se rozkládají nekonečná pšeničná, kukuřičná a slunečnicová pole, sem tam nějaký uměle vysázený akátový či pajasanový lesík či pás, plný havraních hnízd nízko nad hlavou, obývaných i hejny poštolek rudonohých – těžko si představit typičtějšího ptáka černomořských stepí, než je tento malý sokolík. Místy přechází krajina náhle v bažiny při březích říčních ústí – limanů – či sladkovodních nebo více či méně slaných jezer: ze spousty vodních ptáků jmenujme ty, které u nás uvidíme jen výjimečně – pisily, husice liščí, různé druhy rybácků, kormorány malé. V takovéto krajině, kde se kdysi proplétala turecká a ruská zájmová zóna a kde spoře se vyskytující lišky a divoké kočky dávaly dobrou noc, náhle stojí nejkosmopolitnější město celé širé Rusi, Oděsa. Její historie není nijak dlouhá – teprve roku 1789 dobyl legendární kníže Potěmkin nevelkou tureckou pevnost Hadžibej a na jejím místě začalo vznikat město, které nemělo v celém impériu sobě rovného v otevřenosti světu jako nejvýznamnější „jižní“ přístav vůbec, po Petrohradu a Moskvě i třetí největší. I tak se do odlehlého stepního kouta chtělo jen málokomu a postupně zde „přistávali“ kozáci a kupci, Židé, Řekové, Arméni, Gruzíni, Bulhaři, Albánci, sektáři, disidenti, renegáti, marxisté a kdovíko ještě. Zvláště Židů bylo mnoho, při sčítání v roce 1897 uvedla více než třetina obyvatel jidiš jako obcovací jazyk a tvrdí se, že tradiční

oděský smysl pro humor má své kořeny právě zde. V Oděse se narodili i Kameněv a Bábel, a ačkoliv v městě, za poslední války okupovaném a spravovaném Rumuny, židovská komunita padla za oběť vyvraždění, opět se přistěhovalctvím obnovila – taxikář mi s nevolí vypravoval, že Židé prý „opět sedí na teplých místech“. Oděsa sama je krásná a její centrum působí v širé stepi jako dobře dochovaná oáza středoevropského stavebnictví 19. století, s operou jen o málo menší vídeňské. Oděsa ale tvořila i tradiční centrum ruského podsvětí, hostící výkvět galerky, a dnes představuje také bránu pro šíření viru HIV na Ukrajinu. Agilní dívky i chlapi, vyrážející po setmění do ulic, nechávají oživit vzpomínky na tradici ruské rulety. Také Oděsa jako jediná široko daleko přejmenovala ulice ze jmen komunistických hrdlořezů na původní názvy: některé představují trochu hlavolam – kdo by řekl, že Děribasovskaja je nazvána po generálu jménem José de Ribas, věrném carském služebníku. Správcem města byl i generál Richelieu ze známého francouzského rodu a právě v Oděse byl v roce 1823 ve vyhnanství Puškin a roku 1905 sem připlul vzbouřený křižník Potěmkin.

Krym je v běžném povědomí jako zalesněný, zelený, hornatý a skalnatý, to však zahrnuje stěží třetinu jeho plochy na jižním okraji – celý sever je zcela plochý, čímsi připomíná například Ázerbájdžán: je to krajina skoro beze stromů, s ostrým rozhraním stepi, bažin a limanů s pruhy silnice, železnice, elektrického vedení a různých potrubí a s nekonečnými betonovými ploty – plýtvavá a brutálně technicistní civilizace, založená na drsné exploataci zdrojů, s vojenskými rysy, jedním vynuceným komunikačním jazykem a potlačováním náboženských a národních svébytností, se ostatně formovala už za cara. Sovětský systém pokrýl zemi ještě důkladněji takovouto řídkou sítí bazální kulturnosti či bazální nekulturnosti (v tom velmi připomínal Spojené státy), od Karpat až po Sachalin. Je ostatně pozoruhodné, kolik z něj i po jeho pádu zůstalo. Ověčené bradaté sochy Vladimíra Iljiče lze posud vidět v někdejší slávě, počet ctitelů starého božstva sice značně klesl, ale těch, kdo mu podkuřují kadidlem, je stále ještě překvapivě dost. V krymské Feodosii ostatně žil i Iljičův bratr Dimitrij, lékař. Svraskalí hrdinové z Velké vlastenecké války stále mávají z plakátů, všude se vzpomíná na někdejší slávu a vítězství – nevládl ruský komunismus přece jen v souhlasu s částí obyvatelstva a jejich snem o moci a velkoleposti? Možná k tomu přispívá, jak výstižně říká Václav Pinkava, i bytostný a vypjatý ruský idealismus typu: „*Sovětskij sojuz javljaetsa sámym lúčšim gosudárstvom v mire!*“ – on takový vlastně není, ale jen

se tak jeví, a to je to podstatné. Zejména v Sevastopolu jako by se zastavil čas a máloco nechává poznat, že se nenacházíme v éře komunismu – „tabule cti“, běžné oslovení „továrišči“, nápisy typu „Směřt fašistam!“ či „Slavá pokolěnniju pobědítělej!“ vyvolávají nevěřící údiv z rezervace, lemované bílými neoklasicistními budovami a zástupem válečných lodí a ponorek na kotvách. I bábuška, povýšeně a pedantsky prodávající vstupenky na panorama sevastopolské bitvy, jako by byla třicet let někde u ledu. Strnulá hierarchie se dosud drží: „Gdě stáršij?“ zní kdysi obvyklá otázka. Vzpomínky na minulost se proplétají s jednou zásadní inovací: opravou a znovuvýstavbou pravoslavných kostelů, třeba právě chrámu ve zříceninách starověkého Chersonésu, kam za mlada podnikli misii k Chazarům „naši“ Cyril a Metoděj v letech 861–2 a kde byl pokřtěn svatý Vladimír. Přivezl jsem si nahrávky ruských pravoslavných chorálů, úžasně krásných a k slzám dojmajících. Jak jen stará Rus z jednoho konce vylučovala takovouto nebeskou nádheru a z druhého útlak, krutost a pleťtichy! Ostatně nejinak vylučuje kráva lahodné mléko i páchnoucí trus.

Jižní Krym je zcela jiný – ač jeho hory nejsou v absolutní hodnotě vysoké (nejvyšší vrchol Roman Koš má 1545 m), jsou velice strmé, romantické a skalnaté a k moři spadají neobyčejně zprudka: jakoukoli rovnou plochu aby pohledal, zato ve vnitrozemí je mnoho stolových hor a náhorních plošin. Krymské lesy, spojující jakýmsi způsobem ty karpatské s kavkazskými, připomínají svými stromy i bylinným podrostem tak nejspíš naši Pálavu či bulharskou Starou planinu – jejich jarní aspekt s všeobecným rozkvětáním je okouzující (k mému překvapení byla krymská vegetace v květnu 2011 asi o dva týdny opožděná za pražskou). Jmenujme jen duby, buky, lípy, javory, habry, habrovce (*Ostrya carpinifolia*), lísky, břízy (jen na vrcholcích hor), jilmy, hlošiny, hlohy, jeřáby, divoké hrušně, jabloně a slivoně, muchovníky, dřiny, dřišťály, krušiny, kaliny, růže, tamaryšky, břečťany, trnovec Kristův (*Palinurus spina-christi*) a kdoví co dalšího. Z jehličnatých pak dva druhy jalovců (*Juniperus oxycedrus* a *J. excelsa*), tis a borovice *Pinus pallasiana*, obrovská a vznosná. V lesích, na krasových planinách a stolových horách je vidět spoustu bylin, známých i od nás či z Balkánu a občas i něco navíc – rozmanité terestrické orchideje, tulipány a dva druhy pivoňek (*Paeonia daurica* a *P. fimbriata*). Na stolových horách jsou keře obrostlé takovým množstvím lišejníků, jaké jsem v životě nikde jinde neviděl. To, na co jsou místní obyvatelé nejvíce pyšní, uzounký proužek mediteránu kolem pobřeží, široký jen několik desítek metrů, ukazuje jen pár druhů navíc: planiky (*Arbutus*

andrachne), lentyšky (*Pistacia mutica*) či asfodely (*Asphodeline taurica*) a tvrdolisté duby (*Quercus coccifera*). K dokreslení živočišného světa snad jen krkavci, supi hnědí a skalní orlové, jejichž tatarské jméno – *koba* – bylo i Stalinovou „bojovou přezdívkou“, dále pak obrovský střevlík *Procerus tauricus*. Velká zvěř – jeleni, daňci, divoká prasata, srnci – byla vyhubena už ve středověku a v nové době vysazena znovu. V jižní části Krymu není prakticky zemědělství, jen něco vinic a ovocných sadů s jabloněmi a broskvoněmi

Ruský a posléze sovětský hlad po teple, subtropcech a Středomoří doznával na Krymu svého naplnění, byť řekneme ve srovnání s Nice chabého – Churchill, který vedl jednání ve vile Livadija za největších veder, nátlaku a sledování, nazval Krym „dávovou riviérou“, Roosevelt se Jaltské konference účastnil již téměř umírající a jistě mu nepřidala. Jakous takous iluzi Středomoří vyvolávají vysázené rozmarýny, vavříny, fikovníky, olivovníky, pinie, cedry, cypřiše a čínské palmy (*Trachycarpus fortunei*), na citrusy či datlové palmy je tu přece jen příliš zima. I nikitinská botanická zahrada, založená 1812 a v letech 1935–57 pojmenovaná po Molotovovi, byla chápána jako „aklimatizační“. Všude jsou sešlá carská a zejména komunistická letoviska ve všech možných stádiích rozpadu či skomírání – v Jaltě na hlavní kolonádě je dojem staré slávy ještě silný, vzdálenější části pobřeží, s rozpadlými schodišti a balustrádami, zpusťnými parky, toulavými psy a sešlými opilci, vypadají už méně optimisticky – tu a tam je za ostnatým drátem, hlavněmi karabin a vrčením včáků hnízdo nových pánů, mafiózních bossů. I nižší lokální „byznysmeni“ jsou dobře živení a tvrdí hoši, umějící jako vlci držet při sobě, rvát se a pít do bezvědomí – tento na západě už zmizelý obraz muže budí dnes v Evropě strach. Turismus, opět nejvíc z Ruska, se ale začíná zase rozvíjet, byť dávná sláva je tatam. Je smutně půvabné, že v češtině se používá slova „krim“ jako synonymum pro kriminál: Kdes byl? V krimu! Ostatně: *Gdě ty byl? V Krymu!* Jak asi dnes funguje tábor Artek, kde jednoho mého známého sovětského pionýře pravidelně znásilňovali a nesměl o tom ani muknout? Krym, s Ukrajinou spojený jen úzkou šíjí a dnes obývaný převážně etnickými Rusy, má rozsáhlou autonomii, ale stejně jako na Ukrajině se tamní politické i hospodářské poměry mění jen zvolna – celek připomíná tak léta 1993–95 u nás. Postsovětské poměry se po dvaceti letech drží dosud houževnatě a soudruh direktor jednoho z letovisek, s nímž jsem jednal, jako by utekl ze stránek časopisu *Krokodýl* ze sedmdesátých let. (Ach, ta paměť! Začínám mít dojem, že už toho pamatují příliš mnoho – proto

ostatně musejí lidé časem umřít...) V restauracích, hotelích a letoviscích není cílem zasloužený zisk, ale osobní pohodlí, byrokratická rutina či zisk nezasloužený – i policistům je lépe zaplatit pokutu, ať je jakkoli absurdní.

Jiný kraj, jiný nemrav – na Ukrajině je dnes například nutno při tankování zcela opustit autobus a ukázat, že máte na zaplacení. O bizarnosti není obecně nouze – okolo Simferopolu lze na velkých plochách vidět ohrazené kousky země s normovanými kamennými domečky, zcela prázdnými, téměř v tisících: Nevzniklá zahrádkářská kolonie? Pastviny pro ovce-solitěrky? Hlavní stan Svazu poustevníků? Kdož ví...

Krym je ostatně ruský teprve krátce, dobyt byl až 1783 za vlády Kateřiny Veliké. Předtím zde Slované nikdy nebyvali, a pokud, nejspíše jako otroci. Už za antických dob bylo pobřeží kolonizováno četnými řeckými osadami, na které podnes upomínají jména měst, pokud nejsou ovšem tatarská. Řekové se ostatně na pobřeží udrželi až do nedávné doby, tak jako v Černomoří vůbec (Černé moře, hluboké, studené a chudé na kyslík, se sice dobře hodí k obchodu, méně už k rybaření, zato moře Azovské, velmi mělké, se rybami jen hemží – Rusové to vyjadřují nepřeložitelnou slovní hříčkou: „*Vody do koleněj, no ryby do chujá!*“). Vnitrozemí bylo rejdištěm Skytů, později i Hunů a Chazarů, turkického kmene, který nakonec konvertoval k judaismu. Z nich a Pečeněhů údajně vznikli Karaimové, turkické etnikum z kipčacké jazykové skupiny (patří k ní i krymští Tataři, Kumyci či Karačajevo-Balkarci), vyznávající judaismus a píšící hebrejským písmem – kultovním centrem etnika je tzv. Velká a Malá Kenasa v krymské Jevpatorii (krom nich byli na Krymu i „obyčejní“ židé). Dnes čítají Karaimové jen asi dva tisíce duší, ale počátkem dvacátého století jich bylo ke dvaceti tisícům a jejich komunity byly i v Litvě, na Bílé Rusi a v řadě velkých ruských měst. Obývali i dnes opuštěné horské město Čufut Kale („židovská pevnost“) v krymském vnitrozemí. Karaimové se liší v některých věroučných detailech, například neuznávají Talmud a používají i překlad Starého zákona do vlastního jazyka – podotkněme, že Boha označují slovem *Ten'ri* – tak Mongolové tradičně nazývají zbožněné „modré nebe“. Za nacistické okupace Krymu nebyli Karaimové, povoláním většinou obchodníci, jakožto „nesemité“ pronásledováni ani vražděni.

Málo známo je, že na Krymu po staletí sídlili Ostrogótové, germánský kmen, který se zde usadil asi ve 4. století a jehož jazyk je dobře znám z překladu Nového zákona, porízeného biskupem Wulfilou („vlček“). Pro dnešní mluvčí germánských jazyků je ostrogótština stěží srozumitelná,

například chléb se nazýval *chlejf*. Jednotlivé Ostrogóty ještě dlouho do středověku potkávali janovští kupci a jaké bylo podivení habsburského vyslance v Istanbulu Busbeqa (1522–1592), Vlára, když u osmanského dvora potkal dvojici posílů z Krymu vyřizující daňové nedoplatky, Ostrogóta, který však už svou mateřštinu zapomněl, a Řeka, který ji uměl plynně. Udivený humanistický vzdělanec, který nečekaně potkal bratra-Germána tak daleko, sestavil slovník asi sta slov, poslední to stopu po Ostrogótech.

Krymští Tataři, nejdůležitější obyvatelé Krymu v nové době, přišli zhruba ve 14. století, kdy se na Krymu usadil poražený vládce Zlaté hordy, v 15. století ustanovili Krymský chanát s centrem v Čufut Kale (je tam pohřbena i Džannike-Hanum, dcera chána Zlaté hordy Tochtamyše) a později v Bachčisaraji („palác v zahradě“), který se stal vazalským státem osmanské říše. Dnešní krymští Tataři, jichž lze opět vidět na Krymu poměrně dost, jsou typově velmi různí, od čistě „mongolských“ obličejů po zcela „ruské“ se spoustou přechodů, jazyk, který se podobá osmanské turečtině asi jako řecké srbština češtině, však plynně ovládají už jen málokterí, byť určité národní obrození je opět v pohybu. Dnes je jejich vliv asi největší ve veřejném stravování a tatarská jídla jsou na Krymu velmi oblíbená (*lagman* – skopová polévka s nudlemi, *šurpa* – skopová polévka se zeleninou, *plov* – rizoto, *manty* – masové taštičky, *čeburek* – plněné lístkové těsto, *sarma* – plněné vinné listy atd.). Hmotná kultura a stavebnictví krymských Tatarů jsou sotva rozeznatelné od osmanskoturckých, chánský palác v Bachčisaraji, který nechala Kateřina Veliká při své cestě na Krym roku 1783 ušetřit – většinu ostatních paláců a mešit nechala zbořit –, vypadá ve srovnání s istanbulskými památkami jako dvorec okresního formátu. V roce 1820 zde pobýval i Puškin a prohlížel si mimo jiné známou bachčisarajskou fontánu, svérázné dílo umělce Omera pro nešťastně zamilovaného posledního chána Geraje. Tento objekt vypadá značně jinak, než by si jej malovala fantazie čtenáře známé Puškinovy poemy: je vlastně produktem súfijské mystiky, narážkou na koránový výrok, že Alláh „stvořil člověka z kapky přilnavé“ – na tesané mramorové desce vertikálně položené složitým systémem putujících kapky, nežli skápnou definitivně. Je pozoruhodné, že nenápadný objekt, který by normálně zajímal pár kunsthistoriků, je-li dostatečně obalen tradicí a literární slávou, se neodvážá zničit ani mocná cařice, ani bolševik.

I derviši řádu *mevlevi* mívali na Krymu (turecky *Kirim*) své konventy. Po ruském dobytí Krymu se 4–5 milionů Tatarů vystěhovalo do osmanské

říše, v roce 1920, když se zdálo blýskat na lepší časy, se jich malá část vrátila, ale se zlou se potázali. V roce 1944 bylo po znovudobytí Krymu odsunuto na 200 000 Tatarů, kteří Němce vítali či se jim aspoň neprotivili, do Uzbekistánu a na Sibiř, kde jich skoro polovina našla v brutálním transportu v přečpaných vlcích smrt. Od padesátých let se s velkými obtížemi zase začínali trousit zpět, do země, která jim už nepatřila (dnes tvoří asi deset procent všeho obyvatelstva). Vzhledem k tomu, že, soudě podle hřbitovů, jsou některé vesnice čistě muslimské, nebyl asi odsun úplný či se podařil úspěšný návrat zpět. Paradoxně se zdá, že vyhnání Tatarů prospělo krymským lesům – dnes se zde pase velmi málo a většina stromů je stará tak nejvýš šedesát let – ty starší, zjizvené častým osekáváním, tvoří neprostou menšinu.

Na Krymu je, či možná spíše byla, i česká ves Bohemka (dnes Lobanovo) poblíž Džankoje na severu poloostrova. Sám jsem ji neviděl, ale asi dvě stě starších obyvatel prý stále umí poněkud česky – jejich předkové se sem vystěhovali v šedesátých letech 19. století. Oblast je ostatně na cizokrajné vesnice bohatá – u ukrajinského Chersonu je třeba švédská osada Zmijivka. Obecně také není příliš známo, kolik měli v Černomoří a na Krymu, zejména ve středověku, osad italských kupců, hlavně Janované, méně Benátčané (Maurokastro – Akkerman, Licostomo – Kilija, Cemballo – Balaklava, Caffa – Feodosia, Lusta – Alušta, Soldaia – Sudak). Právě Sudak (rusky dosl. „candát“) s pěkně zachovanou janovskou pevností byl konečnou stanicí Hedvábné stezky, po níž se ojedinelí Italové typu Marca Pola dostávali až do Číny. Z Krymu vyšla i největší morová epidemie v Evropě, která skosila prý kolem 70 milionů lidí – když v roce 1348 obléhal chán Žanybek Feodosii, metal do města mrtvoly zemřelých morem a Janované pak zavlekli nákazu do Itálie. Krym byl ostatně místo pohnuté, bohaté na válečné konflikty a bitvy. Kromě Krymské války, zobrazené třeba v Tolstého *Sevastopolských povídkách*, i poslední světové. Snad proto, že vlastnit jej stojí za to...

(Esej byl záměrně nechán v původní nekomentované podobě.)